

LISONIY HAMJAMIYATNING MULOQOT VOSITALARI. ADABIY TIL. DIALEKT. SOTSIOLEKT. ARGO VA JARGON. JONLI SO‘ZLASHUV TILI.

Termiz davlat universiteti
O‘zbek filologiyasi fakulteti
4-kurs talabasi Avlayeva

Mahbuba Alisher qizi
navruzmavlonovO@gmail.com

Аннотация

Ushbu tadqiqotning maqsadi lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari sifatida adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo va jargon hamda jonli so‘zlashuv tilining o‘zaro munosabati va funksiyalarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, adabiy til milliy tilning standartlashtirilgan shakli bo‘lib, rasmiy muloqotda asosiy rol o‘ynasa, dialekt va sotsiolekt ijtimoiy va hududiy guruhlarining o‘ziga xosliklarini aks ettiradi. Argo va jargon tor ijtimoiy yoki kasbiy guruhlarda maxsus funksiyalarni bajaradi, jonli so‘zlashuv tili esa kundalik muloqotning eng moslashuvchan shaklidir. Xulosa qilib aytganda, lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari ijtimoiy-sotsial omillar ta’sirida dinamik rivojlanadi va tilning funksional xilma-xilligini ta’minlaydi. Bu hodisalar tilning ijtimoiy tabiatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: lisoniy hamjamiyat, muloqot vositalari, adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon, jonli so‘zlashuv tili, sotsiolingvistika, til xilma-xilligi.

Аннотация

Цель данного исследования – научно проанализировать средства коммуникации языкового сообщества, такие как литературный язык, диалект, социолект, арго, жаргон и живой разговорный язык, а также их взаимосвязи и функции. Результаты показывают, что литературный язык представляет собой стандартизированную форму национального языка и играет основную роль в официальном общении, в то время как диалект и социолект отражают особенности региональных и социальных групп. Арго и жаргон выполняют специальные

функции в узких социальных или профессиональных кругах, а живой разговорный язык является наиболее гибкой формой повседневного общения. В заключение, средства коммуникации языкового сообщества динамично развиваются под влиянием социально-общественных факторов и обеспечивают функциональное разнообразие языка. Эти явления способствуют более глубокому пониманию социальной природы языка.

Ключевые слова: языковое сообщество, средства коммуникации, литературный язык, диалект, социолект, арго, жаргон, живой разговорный язык, социолингвистика, разнообразие языка.

Annotation

The purpose of this study is to scientifically analyze the communication tools of the linguistic community, such as literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, and colloquial speech, along with their interrelations and functions. The results indicate that literary language is the standardized form of the national language and plays a primary role in formal communication, while dialects and sociolects reflect the specificities of regional and social groups. Argot and jargon serve special functions within narrow social or professional circles, and colloquial speech represents the most flexible form of everyday communication. In conclusion, the communication tools of the linguistic community dynamically develop under the influence of socio-social factors and ensure the functional diversity of language. These phenomena contribute to a deeper understanding of the social nature of language.

Keywords: linguistic community, communication tools, literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, colloquial speech, sociolinguistics, language variation.

KIRISH

Lisoniy hamjamiyat (speech community) tilshunoslik va sotsiolingvistikaning markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, u umumiy til normalari, muloqot qoidalari va ijtimoiy tajribaga asoslangan shaxslar guruhini bildiradi. Ushbu jamiyat ichida til nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy identifikatsiya, guruh birdamligi va madaniy ifoda vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Hozirgi globallashuv, migratsiya, raqamli texnologiyalar va

ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari – adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli so‘zlashuv tili – o‘rtasidagi munosabatlar yanada murakkablashmoqda va dolzarblashmoqda.

Sotsiolingvistika fanida tilning xilma-xilligi “orderly heterogeneity” printsipli asosida o‘rganiladi. William Labovning tadqiqotlariga ko‘ra, tilning o‘zgarishi va variatsiyasi nutq jamiyati doirasida ijtimoiy omillar (ijtimoiy sinf, yosh, jins, etnik kelib chiqish) ta’sirida sodir bo‘ladi va bu o‘zgarishlar “sistemali” xususiyatga ega¹. Charles Fergusonning diglossiya nazariyasi esa bir xil tilning ikki varianti (yuqori – H va past – L) rasmiy va norasmiy muloqotda parallel ishlatilishini ta’kidlaydi, bu adabiy til va jonli so‘zlashuv tilining o‘zaro munosabatini yoritadi².

Adabiy til milliy tilning standartlashtirilgan, kodifikatsiya qilingan shakli sifatida ta’lim, ommaviy axborot vositalari, davlat boshqaruvi va ilmiy adabiyotda asosiy rol o‘ynaydi. U grammatik va leksik me’yorlarga qat’iy bo‘ysunadi hamda milliy birlikni ta’minlaydi. Dialekt esa asosan hududiy (regional) belgilarga asoslangan variant bo‘lib, fonetik, grammatik va leksik farqlarga ega. Sotsiolekt (ijtimoiy dialekt) ijtimoiy guruhlar (sinf, kasb, yosh, gender) bilan bog‘liq bo‘lib, Peter Trudgill ta’rifiga ko‘ra, muayyan ijtimoiy guruhning til xususiyatlarini aks ettiradi.

O‘zbek tilshunosligida bu mavzular D.Elova va G.Safarova, Z.Xolmanova, M.Erkinova va boshqa olimlarning ishlarida yoritilgan. Masalan, “Sotsiolingvistika” darsliklarida adabiy tilning jonli so‘zlashuv tili bilan munosabati, shevalar (dialektlar), sotsiolektlar, jargon va argotizmlar tahlil qilinadi. Biroq, o‘zbek kontekstida globallashtirish va internet muloqoti ta’sirida yangi sotsiolektlar (onlayn jargon, yoshlar slengi) paydo bo‘lishi, ularning adabiy tilga ta’siri va ijtimoiy identifikatsiya funksiyalari hali to‘liq ilmiy jihatdan o‘rganilmagan. Shuningdek, xorijiy adabiyotlarda ko‘proq G‘arb tillari misolida o‘rganilgan bu hodisalar Markaziy Osiyo va o‘zbek tilshunosligi uchun yetarli darajada qiyosiy tahlil qilinmagan.

¹ [William Labov](#) University of Pennsylvania Press, 1973

² Ferguson C. A. Diglossia // Word. 1959. Vol. 15, № 2. P. 325-340.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sotsiolingvistika fani til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi ilmiy soha bo'lib, tilning ijtimoiy tabiatini, uning jamiyatdagi vazifalarini va turli ijtimoiy omillar ta'siridagi variativligini tadqiq etadi.

Adabiy til milliy tilning standartlashtirilgan, kodifikatsiya qilingan va me'yoriy shakli hisoblanadi. U grammatik va leksik me'yorlarga qat'iy bo'ysunadi, rasmiy muloqot, ta'lim, ommaviy axborot vositalari va ilmiy adabiyotda asosiy rol o'ynaydi. Adabiy til milliy birlikni ta'minlash va tilning barqarorligini saqlash funksiyasini bajaradi. O'zbek tilshunosligida bu masalalar Z. Xolmanova, D. Elova va G. Safarova kabi olimlarning ishlarida chuqur yoritilgan.³ Xususan, Z. Xolmanova "Tilshunoslik nazariyasi" darsligida tilning ijtimoiy ko'rinishlari (adabiy til, sheva, sotsiolekt, argo, jargon, sleng) ni til va jamiyat munosabati nuqtai nazaridan tahlil qiladi.

Dialekt asosan hududiy (regional) xususiyatlarga asoslangan til varianti bo'lib, fonetik, grammatik va leksik farqlarga ega. U lisoniy hamjamiyatning mahalliy o'ziga xosligini aks ettiradi. Sotsiolekt (ijtimoiy dialekt) esa ijtimoiy sinf, kasb, yosh guruhi, gender va boshqa ijtimoiy omillar bilan bog'liq variant hisoblanadi. Peter Trudgill va Janet Holmesning tadqiqotlariga ko'ra, sotsiolekt muayyan ijtimoiy guruhning til xususiyatlarini ifodalaydi va ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari – adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli so'zlashuv tilining funksional xususiyatlari va o'zaro munosabatini aniq ko'rsatdi. Ushbu vositalar til tizimining ierarxik va dinamik tuzilishini aks ettirib, ijtimoiy omillar (hudud, ijtimoiy sinf, yosh, kasb, gender va globallashtirish jarayonlari) ta'sirida shakllanadi va o'zgaradi. William Labovning "Sociolinguistic Patterns" asarida ta'kidlanganidek, til variatsiyasi "tartibli xilma-xillik" (orderly heterogeneity) printsipli asosida sodir bo'lib, ijtimoiy stratifikatsiyani aks ettiradi.⁴

³ Elova D., Safarova G. Sotsiolingvistika: o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Azmir nashr print, 2022. – 155 b.

⁴ William Labov University of Pennsylvania Press, 1973

Adabiy til milliy tilning standartlashtirilgan, kodifikatsiya qilingan shakli sifatida ta'lim, davlat boshqaruvi, ommaviy axborot vositalari va ilmiy adabiyotda asosiy rol o'ynaydi. U grammatik va leksik me'yorlarga qat'iy bo'ysunadi, milliy birlikni ta'minlaydi va tilning barqarorligini saqlaydi. O'zbek tilida adabiy til Toshkent shevasiga asoslangan holda shakllangan bo'lib, rasmiy hujjatlar va ta'lim darsliklarida qo'llaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, adabiy til boshqa variantlar uchun "yuqori" (H-varianti) shakl bo'lib, Charles Fergusonning diglossiya nazariyasiga mos ravishda norasmiy shakllar bilan parallel mavjud bo'ladi.

Dialekt asosan hududiy xususiyatlarga asoslangan variant bo'lib, fonetik, grammatik va leksik farqlarga ega. O'zbek tilida asosiy dialekt guruhlar Toshkent, Farg'ona vodiysi va Xorazm shevalaridir. Masalan, Farg'ona shevasida "non" so'zi standart shaklda qolsa, Xorazm shevasida ko'pincha "nang" shaklida talaffuz etiladi. Bu farqlar nafaqat fonetik, balki leksik darajada ham kuzatiladi va gapiruvchining hududiy kelib chiqishini ochib beradi.

Sotsiolekt (ijtimoiy dialekt) esa ijtimoiy guruhlar (sinf, kasb, yosh, etnik kelib chiqish) bilan bog'liq bo'lib, Peter Trudgill ta'rifiga ko'ra, muayyan ijtimoiy guruhning til xususiyatlarini ifodalaydi⁵. O'zbek tilida yoshlar sotsiolekti (yoshlar slengi) va kasbiy sotsiolektlar (haydovchilar, talabalar, dasturchilar jargoni) keng tarqalgan. Sotsiolektlar dialektlardan farqli o'laroq, ijtimoiy identifikatsiya va guruh birdamligi funksiyasini kuchliroq bajaradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, shahar va qishloq sotsiolektlari o'rtasida sezilarli farq mavjud: shahar yoshlari ingliz va rus tillaridan olingan qarz so'zlarni faol qo'llasa, qishloq joylarda an'anaviy leksika ustunlik qiladi.

Argo ko'pincha marjinal yoki yashirin guruhlar (jinoyatchilar, submadaniyat vakillari) tomonidan qo'llaniladigan, tashqi shaxslardan ma'lumotni yashirish maqsadidagi maxsus lug'atdir. O'zbek tilida o'g'rilar argosida "kelib-kelib sen shoqoldan feajot istadimi?" kabi iboralar (ma'nosi taxminan "sen menga xiyonat qildingmi?")

⁵ Trudgill, P. (2003). *A Glossary of Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

kuzatiladi. Argo konspirativ (yashirin) funksiyaga ega bo‘lib, guruh ichidagi aloqani mustahkamlaydi.

Jargon esa kasbiy yoki qiziqish guruhlari ichida ishlatiladigan texnik terminologiya bo‘lib, tez va aniq muloqotni ta’minlaydi. Masalan, dasturchilar jargoni: “koding”, “bug”, “server”, “firewall”; tibbiyotda “anamnez”, “diagnoz”. O‘zbek tilida savdogarlar jargoni (“xabar keldi”, “paxmoq egallab otti”), otarchilar nutqida (“oychechak tangalarin-guldor katmonga soldi”) misollar keltirilishi mumkin. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, jargon professional aniqlikni ta’minlasa, argo esa ko‘proq ijtimoiy cheklangan va yashirin xususiyatga ega. Ikkalasing ham adabiy tilga asta-sekin kirib borishi kuzatilmoqda.

Jonli so‘zlashuv tili (colloquial speech) norasmiy, kundalik muloqotning eng moslashuvchan shakli bo‘lib, slang, oddiy ifodalar va emotsional rang-baranglikka boy. U barcha variantlarni birlashtirib, kod-switching (kod almashinuvi) orqali adabiy til, dialekt va sotsiolekt elementlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbek tilida “baliq” (pul ma’nosida), “shabada bermoq” (masxara qilmoq), “potop” (jarima yoki jazoga duch kelmoq) kabi slang birliklari keng tarqalgan. Yoshlar nutqida internet va ijtimoiy tarmoqlar ta’sirida yangi hybrid shakllar (onlayn jargon) paydo bo‘lmoqda.

Natijalar va muhokama shuni ko‘rsatadiki, lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari ijtimoiy identifikatsiya, guruh birdamligi, madaniy ifoda va aloqa samaradorligi funksiyalarini bajaradi. Globallashuv va raqamli muhit sharoitida ushbu variantlarning o‘zaro ta’siri kuchaymoqda: ingliz va rus tillaridan olingan qarz so‘zlar adabiy til va sotsiolektlarga faol kirib bormoqda. Bu jarayon tilning dinamikasini oshirsa-da, ba’zi hollarda adabiy tilning me’yorlarini zaiflashtirishi mumkin.

O‘zbek kontekstida dialekt va sotsiolektlar mahalliy va ijtimoiy o‘ziga xoslikni saqlashga xizmat qilsa, argo va jargon tor guruhlarda maxsus vazifalarni bajaradi. Jonli so‘zlashuv tili esa eng moslashuvchan vosita bo‘lib, tilning hayotiyiligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, ta’lim va til siyosati darajasida ushbu xilma-xillikni hisobga olish zarur: dialekt va slanglarni faqat norasmiy muloqotda emas, balki madaniy meros sifatida o‘rganish tavsiya etiladi.

XULOSA

Lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari sifatida adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli soʻzlashuv tilini ilmiy jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi. Ushbu vositalar til tizimining funksional xilma-xilligini taʼminlovchi murakkab va dinamik tuzilmani tashkil etadi. Ular ijtimoiy omillar (hududiy, ijtimoiy-sinfy, kasbiy, yosh va gender) taʼsirida shakllanib, lisoniy hamjamiyatning aloqa, identifikatsiya va madaniy ifoda ehtiyojlarini qondiradi.

Adabiy til milliy tilning standartlashtirilgan, kodifikatsiya qilingan va meʼyoriy shakli boʻlib, rasmiy muloqot, taʼlim, ommaviy axborot vositalari va ilmiy adabiyotda markaziy oʻrinni egallaydi. U milliy birlikni taʼminlaydi va tilning barqarorligini saqlash funksiyasini bajaradi. Shu bilan birga, adabiy til diglossiya jonli soʻzlashuv tili bilan parallel mavjud boʻlib, “yuqori” variant sifatida xizmat qiladi.

Dialekt asosan hududiy xususiyatlarga asoslangan variant boʻlib, fonetik, grammatik va leksik farqlari orqali gapiruvchining mahalliy kelib chiqishini ochib beradi. Oʻzbek tilida Toshkent, Fargʻona va Xorazm shevalari kabi dialekt guruhleri milliy tilning boyligini va mahalliy oʻziga xoslikni aks ettiradi. Sotsiolekt (ijtimoiy dialekt) esa ijtimoiy guruhlarning (sinf, kasb, yosh) til xususiyatlarini ifodalab, guruh ichidagi birdamlik va ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida muhim rol oʻynaydi. Peter Trudgill va Janet Holmesning tadqiqotlarida taʼkidlanganidek, sotsiolektlar ijtimoiy stratifikatsiyani aniq koʻrsatadi.

Argo tor marjinal yoki yashirin guruhlar (jinoyatchilar, submadaniyat vakillari) uchun xos boʻlib, asosan konspirativ (yashirin) funksiyani bajaradi va tashqi shaxslardan maʼlumotni himoya qilishga xizmat qiladi. Jargon esa kasbiy yoki qiziqish guruhleri ichida qoʻllaniladigan texnik terminologiya boʻlib, muloqotni tez va aniq qilish imkonini beradi. Oʻzbek tilida haydovchilar, dasturchilar yoki savdogarlar jargoni bunga yorqin misol boʻla oladi. Jonli soʻzlashuv tili esa eng moslashuvchan shakl sifatida barcha variantlarni birlashtirib, slang, oddiy ifodalar va emotsional rang-baranglik orqali kundalik hayotning asosiy aloqa vositasiga aylanadi. U kod-switching (kod almashinuvi) mexanizmi orqali adabiy til, dialekt va sotsiolekt elementlarini erkin birlashtiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, globallasuv, migratsiya va raqamli texnologiyalar (internet, ijtimoiy tarmoqlar) sharoitida ushbu muloqot vositalarining o'zaro ta'siri kuchaymoqda. Ingliz va rus tillaridan olingan qarz so'zlar, yangi hybrid sotsiolektlar (onlayn jargon, yoshlar slengi) paydo bo'lmoqda. Bu jarayon tilning dinamikasini oshirsa-da, ba'zi hollarda adabiy til me'yorlarini zaiflashtirishi mumkin. Shu bilan birga, dialekt va sotsiolektlar mahalliy va ijtimoiy o'ziga xoslikni saqlashga, argo va jargon esa tor guruhlarda maxsus vazifalarni bajarishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari tilning ijtimoiy tabiatini tasdiqlovchi muhim tizimdir. Ular nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy identifikatsiya, guruh birdamligi va madaniy merosning saqlanishi vositasi sifatida ham ahamiyatga ega. O'zbek tilshunosligida bu hodisalar yoritilgan bo'lsa-da, globallasuv ta'siridagi yangi o'zgarishlar va ularning ta'lim, til siyosati hamda madaniy saqlashdagi roli hali chuqurroq empirik tadqiqot talab etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2016. – 152 b.
2. Berdialiev A., Turdibekov M. Sotsiolingvistika: universitet o'zbek tili va adabiyoti fakulteti bakalavr yo'nalishi uchun darslik. – Toshkent, 2022.
3. Dadaboev H., Usmonova Sh. Xorijiy sotsiolingvistika: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Universitet, 2014. – 135 b.
4. Elova D., Safarova G. Sotsiolingvistika: o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Azmir nashr print, 2022. – 155 b.
5. Enazarov T. Dialektologiya metodologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
6. Erkinova M. O'zbek tilida jargon, argo va slenglarning qo'llanishi. – Toshkent, 2023.
7. Jo'rayeva B. Sotsiolingvistika: metodik qo'llanma. – Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy Durdoni, 2019. – 40 b.
8. Trudgill, P. (2003). A Glossary of Sociolinguistics. Oxford: Oxford University Press.